

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

НАЗАРЕВИЧ ЛЕСЯ ТАРАСІВНА

УДК 821.161.2-3 «19»-«20»:1

**ЕКЗИСТЕНЦІЙНІСТЬ ЯК ФІЛОСОФСЬКА
ТА ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНА ДОМІНАНТА УКРАЇНСЬКОЇ МАЛОЇ ПРОЗИ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

10.01.06 – теорія літератури

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Тернопіль – 2008

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
ЛАНОВИК Зоряна Богданівна,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
професор кафедри теорії літератури та
порівняльного літературознавства.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
АСТАФ'ЄВ Олександр Григорович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, професор кафедри
теорії літератури і компаративістики;

кандидат філологічних наук, доцент
МОЧЕРНЮК Наталія Дмитрівна,
Коломийський інститут
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін.

Захист відбудеться 12 лютого 2009 р. о 10.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.02 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

Автореферат розісланий 5 січня 2009 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. Б. Лановик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. До екзистенційного світовідчуття упродовж віків звертається кожне покоління по-новому. Навколо проблем особистості з її внутрішніми колізіями, специфікою буття, особливостями мікросвіту формувалися центральні теми в екзистенціалізмі, а екзистенційні мотиви, відтак, ставали своєрідним живильним імпульсом модернізму. Про екзистенціалізм в Україні активно заговорили в 90-х роках ХХ століття; до того радянська наука сповідувала думку, що це – «ідеалістична течія сучасної буржуазної філософії», яка «чужа діалектичному матеріалізмові»¹, що «система ілюзій та хибних рішень, які несе з собою екзистенціалізм, – типовий прояв занепаду у філософії...»².

На сучасному етапі постала проблема переосмислення нашої літератури і в цьому аспекті. До 90-х років ХХ ст. творчість В. Винниченка, Ольги Кобилянської, М. Коцюбинського, Б. Лепкого, В. Стефаника, Марка Черемшини та ін. вивчали переважно з ідеологічних позицій, що викликало здебільшого одностороннє тлумачення. Можливо, не всі згадані письменники свідомо обирали цю світоглядно-філософську систему основою власної творчості (тим більше, що теоретичне обґрунтування екзистенціалізму з'явилося лише у 20-х роках ХХ ст., коли вийшли друком праці М. Гайдеггера), але вони інтуїтивно відчували дух доби і писали у цьому річищі.

Наукові праці, статті, монографії Стефанії Андрусів, Наталії Білоус, Т. Бойка, Ю. Бондаренка, Майї Васильєвої, Р. Гром'яка, Людмили Дем'янівської, І. Денисюка, М. Дубини, Ніли Зборовської, М. Ільницького, Г. Клочека, Мирослави Крупки, Ю. Кузнецова, Марії Моклиці, Д. Наливайка, М. Ткачука, Наталії Шумило, П. Ямчука та ін. засвідчують, що на сьогодні немає концептуального, теоретичного дослідження однієї з кардинальних проблем сучасного літературознавства – екзистенційності малої прози кінця ХІХ – початку ХХ століття. Наукові розвідки стосуються лише окремих персоналій, носять історико-літературний або філософський характер; їхні автори, лише принагідно торкаючись проблем екзистенціалізму, не ставили собі за мету цілісно осмислити та виявити екзистенційні домінанти в малій прозі модернізму. Наявні сьогодні дослідження екзистенціалізму стосуються того періоду, коли філософія існування уже остаточно сформувалася як течія. Оскільки подібні тенденції простежуємо задовго до її теоретичного увиразнення, то пропонуємо розширити хронологічні рамки екзистенц-філософії, а сукупність мотивів, образів, ідей називати *екзистенційними*.

Загалом проблем модернізму (із частковим висвітленням екзистенційних аспектів у літературі) торкалися не лише літератори, а й фахівці з інших галузей (філософії, естетики, психології). Про це свідчать численні дослідження, зокрема, «Гуманістично-екзистенціальні мотиви в творчості М. М. Коцюбинського (спроба історико-філософського дослідження)» Тамари Андрійчук,

¹ Український Радянський Енциклопедичний Словник. – [2-е вид.]. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1986–1987. – Т. 1. – А–Калібр, 1986. – С. 665.

² Коссак Е. Экзистенциализм в философии и литературе / Ежи Коссак. – М. : Политиздат, 1980. – С. 5.

«Екзистенційні мотиви в творчій спадщині В. Винниченка» Ганни Бежнар, «Трагічні оптимісти. Екзистенційне філософствуювання в українській літературі XIX – першої половини XX століття» Наталії Михайловської, «Екзистенційні ідеї В. Винниченка у контексті європейської соціальної філософії» Оксани Петрів, «Екзистенційний вимір духовності людини у творчості Григорія Сковороди» Олександри Шикіулі, «Екзистенційність як художньо-естетичний метод в українській літературі XX століття» Жанни Ящук та ін. Ґрунтовною, теоретично осмисленою з позицій екзистенціалізму є праця В. Пахаренка «Начерк Шевченкової етики», де автор розмежував поняття «екзистенціалізм» та «екзистенційність».

Проблема екзистенційності в українській літературі найповніше оприсутнювалася на рубежі XIX – XX століть. Адже література саме цієї епохи виявляла надмірну суб'єктивність, напруженість, психологізм, естетизм. До кінця XIX століття жоден письменник не зумів так майстерно змалювати душевний біль людини, як це робили митці нової генерації. Власне тексти цього періоду, особливо малої прози, найбільш сконцентровано зображували особистість з усіма проявами її характеру. Теми сенсу людського буття, приреченості, смерті, відчаю, самотності, болю, страху митці доволі часто осмислювали без відриву від національного коріння.

Саме цей масив малої прози дозволив осмислити проблеми внутрішнього світу людини крізь призму філософських та естетичних шукань доби модернізму. У роботі аналізується категорія *екзистенційності* як домінанта літератури «fin de siècle». Загалом під *екзистенційністю* розуміємо ознаки тексту, світоглядну позицію персонажа, умонастрій як провідний мотив модерних текстів. Водночас розмежуємо поняття «екзистенційний» («екзистенціальний») та «екзистенціалістичний». Терміном «екзистенційність» окреслюємо ті проблеми, які стосуються людського буття або екзистенції загалом, а «екзистенціалістичність» – ті аспекти, які мають безпосередній стосунок до філософії екзистенціалізму.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у ньому запропоновано визначення поняття *екзистенційності* як домінанти творчості митців-модерністів. Обрана тема належить до теоретично неувизначених і загалом малорозроблених. *Екзистенційність* як домінанта, центральна проблема літератури досліджуваного періоду дає можливість розкрити ті теоретичні проблеми, що цікавлять науковців на сучасному етапі (зокрема *художньо-естетичну природу* українського модернізму), спроектувати окремі висновки на новітню літературу XX століття. Новелістика «зламу віків» є багатогранним матеріалом для виявлення екзистенціальних закономірностей людського буття та його естетичного осмислення. Без теоретичного висвітлення означеної проблематики аналіз мистецького доробку був би неповним. У зв'язку з цим не можна оминути таких важливих рис літератури, як *філософічність, психологізм, естетизм та етичність*, що є осердям екзистенціалізму. Вони стали орієнтирами для структурування аналізу окреслених питань у творах письменників «fin de siècle», їх суголосності з ідеями філософії

екзистенціалізму.

Мета роботи – здійснити цілісне, системне дослідження вияву екзистенційності в українській малій прозі кінця XIX – початку XX століть; на основі вивчення теоретичних праць європейських екзистенціалістів та аналізу художніх світів яскравих письменників-модерністів (В. Винниченка, Ольги Кобилянської, М. Коцюбинського, Б. Лепкого, В. Стефаніка, Марка Черемшини, М. Яцківа) простежити спільні риси творів малої прози в українській і європейських літературах та виявити їх національну самобутність, увиразнити світоглядні домінанти. Особливу увагу звернути на філософські, психологічні, естетичні вияви ідей екзистенціалізму на українському ґрунті (на рівні тем, ідей, мотивів), а також на форми їх художнього вираження у тексті, прийоми творення екзистенційності фікційного світу (на рівні часово-просторової організації тексту, художньо-стилістичних засобів, тропів).

Мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати базові теоретичні праці європейських екзистенціалістів;
- обґрунтувати поняття *екзистенційності* літератури та пов'язані з ним теоретичні аспекти сучасного літературознавства;
- простежити суголосність української новелістики з європейською для ширших теоретичних узагальнень;
- виявити екзистенційні стани персонажів в українській малій прозі «зламу віків»;
- висвітлити найістотніші екзистенційні проблеми жінки у вітчизняній літературі «fin de siècle»;
- окреслити екзистенційну категорію часовості та її вияв у текстах на рівні хронотопу;
- з'ясувати поетологічні особливості творів екзистенційного спрямування.

Об'єктом дослідження є українська мала проза кінця XIX – початку XX століття (тексти В. Винниченка, Ольги Кобилянської, М. Коцюбинського, Б. Лепкого, В. Стефаніка, Марка Черемшини, М. Яцківа та ін.).

Предметом дослідження є особливості *поетики* української екзистенційної новелістики «зламу віків».

Теоретико-методологічна основа дослідження ґрунтується на принципах екзистенціалізму, закладених насамперед у працях Н. Аббаньяно, М. Бердяєва, М. Гайдеггера, А. Камю, С. К'єркегора, Ф. Ніцше, Ж.-П. Сартра, М. де Унамуно, К. Ясперса та ін. Літературознавчий аналіз творів модерністів здійснюється з урахуванням теоретичних концепцій О. Астаф'єва, М. Бахтіна, Тамари Гундорової, І. Денисюка, М. Євшана, М. Єфремова, Д. Затонського, М. Кодака, Михайлини Коцюбинської, Ю. Кузнецова, Наталії Михайловської, Марії Моклиці, Соломії Павличко, В. Пахаренка, Я. Поліщука, В. Фашенка, І. Франка, Н. Хамітова, Наталії Шумило та ін.

Методика дослідження передбачає застосування феноменологічного, герменевтичного та

психоаналітичного підходів для розкриття категорії екзистенційності в літературі, а також використання біографічного та аналітичного методів.

Теоретичне значення дослідження полягає у різноаспектності аналізу, що дає змогу цілісно осмислити явище екзистенційності в літературі на рівні поетики. Запропоновано запровадити в науковий обіг поняття *екзистенційність*.

Практичне значення роботи зумовлене можливістю використання отриманих результатів у викладанні нормативних і спеціальних вузівських курсів із теорії літератури, історії української літератури, спецсеминарів, при написанні методичних посібників, курсових, дипломних робіт тощо.

Зв'язок з науковими темами. Робота виконана у річичі комплексної теми кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка «Проблеми рецептивної поетики, наратології і трансляторики в українсько-зарубіжних літературних зв'язках» (номер державної реєстрації 0105U000748). Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради ТНПУ імені Володимира Гнатюка (протокол № 5 від 22 лютого 2005 р.) та схвалена координаційною радою при Інституті літератури НАН України (протокол № 130 від 17 травня 2005 р.).

Апробація результатів дисертації. Дисертація обговорена і рекомендована до захисту на засіданні кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Протокол № 4 від 29 листопада 2007 р.). Окремі аспекти дослідження оприлюднені на щорічних наукових конференціях та науково-методичних семінарах кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (2005–2007 рр.), на конференції «Література в контексті кризової доби» (Чернівці, 2005 р.), V Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Українська література: духовність і ментальність» (Кривий Ріг, 2005 р.), Міжнародній науковій поетологічній конференції «Криза теорії» (Чернівці, 2007 р.), Міжнародній конференції «Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті» (Луцьк, 2007 р.), Міжнародній науковій конференції «Проблеми інтерпретації творчої спадщини Богдана Лепкого» (Тернопіль, 2007 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології» (Тернопіль, 2008 р.), на міжвузівських наукових семінарах «Терміносистеми слов'янського літературознавства» (III етап – Тернопіль, 2005 р., IV етап – Житомир, 2006 р., V етап – Рівне, 2007 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано одинадцять статей у наукових фахових виданнях та збірниках наукових праць.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку

використаних джерел, який містить 297 позицій. Загальний обсяг роботи складає 217 сторінок, з них 190 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, ступінь її опрацювання українськими та зарубіжними дослідниками, визначено мету та завдання дисертації, розкрито її наукову новизну та практичну цінність.

Перший розділ дисертації «Екзистенціалізм – художньо-філософська основа літератури доби модернізму» поділяється на два підрозділи. *Підрозділ 1.1. – «Центральні концепти екзистенц-філософії як ідейно-тематичне підґрунтя літератури кінця XIX – початку XX століття»* – присвячений вивченню художньо-естетичних засад європейського екзистенціалізму. Тут проаналізовано праці Н. Аббаньяно, М. Бердяєва, М. Гайдеггера, А. Камю, Ж.-П. Сартра, М. де Унамуно, К. Ясперса та ін. Основну увагу звернено на філософські проблеми буття, трагізму, абсурдності та їх віддзеркалення у творах українських і зарубіжних письменників. Потоки свідомості, внутрішнє мовлення, розкріпачення мови літературних героїв у текстах характеризують сутність буття людини. Проаналізовані ідеї екзистенц-філософії засвідчують: попри те, що екзистенціалізм остаточно сформувався лише в 20–40-х роках XX століття, ці ідеї викристалізувалися у попередні століття. У зв'язку з окресленням проблем, яких торкались європейські екзистенціалісти, у роботі констатується, що вже С. К'єркегор обстоював право на самовираження конкретного суб'єкта, звертаючи увагу на його внутрішню ідентичність та відповідальність. Думка Ф. Ніцше про «надлюдину» стала визначальною в екзистенц-філософії, підсиливши тенденції індивідуалізму. Вихідною точкою розуміння екзистенції у М. Гайдеггера є «буття-в-світі», тобто не в собі, а поза собою. У праці «Буття і час» він розмежував поняття «буття» та «сущє», довів, що буття можливе лише у горизонті часу. У модернізмі знаходимо художнє осмислення й естетичне продовження концепцій М. Гайдеггера.

У Ж.-П. Сартра «існування передєє сутності», кожна людина є вільною, вона завжди має змогу вибрати між добром і злом. А. Камю запровадив у філософію екзистенціалізму категорії бунту та абсурду, наголошуючи, що відчуття абсурду виявляється у переживанні плинності часу. В його розумінні відповідальність – це втеча в себе. К. Ясперс наголошував на особливій ролі комунікації в житті людини. Крайнім проявом екзистенціального ірраціоналізму стало філософствування М. де Унамуно. Згідно з його концепцією, люди впадають у відчай тому, що приречені померти. І тільки *в любові* та через любов індивід може воскресати себе в іншому. Літературне «проповідництво» Унамуно за характером цілком ірраціональне, засноване на вірі та свободі. Суголосні ідеї знаходимо у творчості письменників нової генерації. Наприклад, автори по-різному трактують проблему самотності. Так, В. Стефанік найчастіше ототожнює її зі стражданнями

старих і покинутих дітьми людей («Осінь», «Ангел»); М. Коцюбинський змальовує самітників особистостями, які бачать більше, ніж інші, оскільки переживають справжнє існування, яке характеризується думками про вічне («Цвіт яблуні»), інколи письменник убачає в ізолюваності втечу від буденної рутини («Intermezzo», «Persona grata»); для Ольги Кобилянської потреба залишатися наодинці з собою – вершина буття жінки, яка здатна піднятися над юрбою, виокремитися з-поміж інших («Час», «З юних літ Марії»); для персонажів М. Яцківа втеча від світу – необхідна умова екзистенції митця, адже тільки сам-на-сам зі своїм внутрішнім Я творець здатен досягнути «іншу» реальність – творчість; Винниченків самітник – це шукач істини, який нехтує моральними цінностями, часто впадаючи у депресивні стани. Зрозуміло, що шукання українських митців тісно вплетені у загальноєвропейський контекст. Так, зокрема, у Ф. Кафки відчуження – тотальна неминучість, здається, що кожен його персонаж приречений бути ізолюваним суспільством («Перевтілення»). Бажання усамітнитися – визначальна риса персонажів і С. Цвайга («Амок»).

У підрозділі 1.2. – «Екзистенційність – домінантна риса малої прози письменників нової генерації» – висвітлено рецепцію і трансформацію світоглядних ідей філософії існування в українській культурі «зламу століть». Екзистенційне світовідчуття духовно близьке до менталітету українців, тому його проникнення в український культурний простір було природним, бо вже у творчості Г. Сковороди, письменників початку XIX століття простежувалися тенденції, що знайшли своє втілення у модерному мисленні письменників нової генерації. Із рецепцією праць Ф. Ніцше літературні твори втрачали цілісність, лінійність, набуваючи рис мозаїчності, стали фрагментарними, уривчастими, часом напруженими та різкими, нервовими або медитативними; змінився стиль письма, дедалі частіше використовувалися прийоми потоку свідомості, внутрішніх монологів; у діалогах з'явилися риси розкріпаченої мови, яка й була покликана визначати буття людини у світі. У підрозділі акцентуються позиції І. Франка, С. Єфремова, М. Євшана, М. Зерова та сучасних дослідників – Тамари Гундорової, Ю. Кузнєцова, Соломії Павличко, Наталії Шумило та ін., які по-різному окреслювали вказані риси у творчості майстрів слова кінця XIX – початку XX століття.

У контексті визначення *екзистенційності як домінанти* особливу увагу звернено не лише на наскрізні буттєві мотиви, ідеї, проблематику в текстах творів, а й на особистості, типи персонажів, їхнє ставлення до буття. У ході аналізу їхнього світовідчуття, поглядів, манер, які виражаються через мову, розкриття образів, виявлено екзистенціальні концепції письменників нової генерації, аби збагнути екзистенційну сутність персонажів. Це дає підстави весь комплекс названих тенденцій, сформований до появи екзистенціалізму, назвати *екзистенційністю*, оскільки саме екзистенційність (інтерес до особистості, її проблем та внутрішнього світу) передбачала сукупність рис, які пізніше стали ідейно-естетичною основою власне екзистенц-філософії.

Беззаперечною видається думка, що українська література так само, як і європейські, відчувала та сприймала нові тенденції, зміни, але по-особливому, по-своєму реагувала на них, виявляючи національну самобутність. Буття українців закорінене у християнську традицію, у відчуття страху Божого, у надреальну сутність, яка веде до самозаглиблення, осягнення трансцендентності. Практично всі аналізовані тексти Т.Бордуляка, Ольги Кобилянської, М. Коцюбинського, Б. Лепкого, В. Стефаника, Марка Черемшини виявляють глибоку релігійну свідомість їхніх авторів. На нашу думку, виняток становлять твори В. Винниченка та частково М. Яцківа. Отже, релігійність є домінантною в нашій культурі, що сприяло викристалізованню екзистенційного світосприйняття на українському ґрунті.

Аналіз художніх текстів засвідчує, що митці-модерністи змальовували своїх персонажів, їхні переживання в екзистенціальному ключі. Композиція новел В. Стефаника увиразнює відчуття трагізму, безвиході («Синя книжечка», «Кленові листки», «Камінний хрест», «Лан»). Ольга Кобилянська також акцентувала на психологізмі внутрішнього буття героїнь, їхньому життєвому виборі, аристократизмі, меланхолії, стражданнях («Некультурна», «Valse mélancolique», «Природа», «З юних літ Марії»). М. Коцюбинський приділяв особливу увагу змалюванню психології самотніх людей, які втомилися від життя, тому їхні настрої песимістичні, а душі охоплені страхом («Intermezzo», «Цвіт яблуні», «Persona grata», «Лялечка», «Хо»). М. Яцків чи не найяскравіше зобразив відчуження людини. Письменник зумів психологічно розкрити цю грань буття у творах «Чорні крила», «Дівчина на чорному коні», «Архітвір», «Звела з дороги», «Зерно гірчиці», «Білі вівці». Марко Черемшина порушив теми смерті, болю, страждання, трагізму, відчаю, хоча його тексти пройняті оптимізмом (на цьому наголошував ще Д. Донцов у статті «Марко Черемшина»). Б. Лепкий акцентував увагу на трансцендентних ірраціональних проблемах, які впліталися у пізнання таємниць людського буття, а його поезії в прозі своєю настроєвістю характеризували найглибші душевні пьрухи. Аналіз екзистенціального бачення В. Винниченка зосереджено на типах нового героя-індивідуаліста, сильній особистості, «надлюдині», яка виявляла себе і заявляла про своє інше Я, про власну роздвоєність.

Таким чином, екзистенційність – це домінанта, яка була ознакою світовідчуття персонажів. Екзистенційні риси на українському ґрунті помітно розвинулися. Такі екзистенціали, як буття і час, трагізм людського життя, самотність, відчай, страх, абсурдність, яскраво виражені в художніх творах. Автори-екзистенційники (вислів В. Пахаренка) висвітлили проблему існування людини наодинці з буттям, яке сприймається як єдина достовірна реальність.

Другий розділ дисертації – «Екзистенційний модус української малої прози кінця XIX – початку XX століття» – складається з чотирьох підрозділів. У *підрозділі 2.1.* – «Екзистенційна категорія трагізму в новелістиці доби модернізму» – висвітлено категорію трагізму в екзистенц-ключі. Теоретичне підґрунтя становлять філософські концепції М. Бердяєва, М. Гайдеггера,

А. Камю, С. К'еркегора, Ф. Ніцше, К. Ясперса. Умовне групування новелістики за тематикою виявляє найхарактерніші для української літератури межові ситуації персонажів: переживання трагічного через розрив із землею (еміграція / рекрутчина / війна) («На полях» Ольги Кобилянської, «Камінний хрест», «Вона-земля» В. Стефаника, «Перші стріли», «Бодай їм путь пропала», «Зрадник», «Після бою», «Село вигибає» Марка Черемшини, «Гермес Праксітеля», «Христос у гарнізоні», «У милосердної богині з кам'яним серцем», «Все дурниця» М. Яцківа та ін.); трагізм, який супроводжується людською жорстокістю, злом, черствістю («Сучасний Каїн» М. Яцківа); трагічне сприйняття світу через злидні, важку працю («За що», «Над ставом», «Хлопка» Б. Лепкого, «Горобці» М. Яцківа, «Голод», «На пристані» В. Винниченка, «Новина», «Лан», «Злодій» В. Стефаника); трагізм як невід'ємна частина життя в зрілості та старості через самотність («Вовчиха» Ольги Кобилянської, «Бабин хід» Марка Черемшини, «Що записано в книгу життя» М. Коцюбинського, «Бувальщина», «По дорозі» М. Яцківа, «Сини», «Осінь» В. Стефаника та ін.); відчуття трагізму через розчарування у коханні («Лялечка» М. Коцюбинського), сорому покритки («Зведениця» Марка Черемшини); неусвідомлення власного трагізму через пияцтво («У корчмі», «Лесева фамілія», «Майстер», «Синя книжечка» В. Стефаника); проблема трагічного сприйняття світу через каліцтво («Жебрачка» Т. Бордуляка, «Сліпець» Ольги Кобилянської, «Село вигибає» Марка Черемшини); жагу смерті та самогубства, коли автори розглядають самогубство як вихід із ситуативної екзистенційної кризи («Дід» Марка Черемшини, «Жінка Сарданапала» М. Яцківа, «Юда» Ольги Кобилянської, «Настя» Б. Лепкого, «Стратився», «Басараби» В. Стефаника, «Дебют» М. Коцюбинського).

Сьогодні, коли зняті ідеологічні кліше, у руслі екзистенціалізму інтерпретують твори вище згаданих авторів. Так, В. Стефанік, поставивши своїх персонажів у межові ситуації, заявив про себе як про письменника з екзистенційним світовідчуттям, який зумів передати найглибші порухи і переживання людської душі. Новели «Палій», «Сон», «Озимина», «Сини», «Роса», «Гріх», «Ангел», «Святий вечір», «Скін» та ін. трактуються як психологічно-напружені, де наскрізною темою є трагізм буття старих людей. Трагічне наповнення текстів посилюється завдяки використанню стилістичних фігур у Б. Лепкого («Сім шляфроків», «Жінка з квіткою», «У Шатмарі», «Не виходимо з хати», «Коні»), метафоризації та психологізації у М. Коцюбинського («Лялечка», «Що записано в книгу життя», «Persona grata»), буттєвій наповненості у В. Винниченка («На пристані», «Голод»), символізації та бароковості у М. Яцківа («Fugia addormentata»). Трагізм межової ситуації вдається передати насамперед використанням повторів, художніх деталей, риторичних запитань. На основі зіставного аналізу простежується суголосність української малої прози із європейською («Безсонний світ» С. Цвайга, «Поразка», «Перші та останні» Дж. Голсуорсі та ін.).

Екзистенціальним виявом трагічного є пейзажі, деталі-символи, сновидіння, листи, потоки

свідомості, внутрішнє мовлення, фольклорні елементи (пісні, голосіння). Вони підсилюють такі екзистенційні стани, як *страх* через розрив із землею та рідними, *страждання* від самотності, каліцтва, старості, *неприйняття* та *небажання* смерті, *бунт* проти війни, *абсурдність* людського існування тощо.

У підрозділі 2.2. – «Проблеми митця і самотності творчої особистості в епоху політичної та духовної кризи «fin de siècle» – розкривається специфіка розуміння філософами та художниками епохи «зламу століть» проблеми самотності творчої особистості. З цією метою проаналізовано праці М. Бердяєва, М. Гайдеггера, М. Євшана, А. Камю, Ф. Ніцше, Ж.-П. Сартра. Філософська проблема самотності митця знайшла своє самотнє втілення у художніх творах письменників «fin de siècle», що підтверджує їх текстуальний аналіз.

Тема митця і мистецтва найширше осмислюється в оповіданнях і новелах М. Яцківа («Поганство юрби», «Готуріди», «Портрет», «Дівчина на чорнім коні», «Adagio consolante», «Архітвір», «Боротьба з головою», «Сфінкс», «Митець», «Гермес Праксітеля», «Афродіта з Кнідос»). Письменник утверджує думку, що справжнє мистецтво твориться на самоті, – це інший вимір буття, трансцендентність, досягнути яку неможливо, не переживши межової ситуації, глибинного духовного потрясіння. У роботі наголошено, що світогляд автора містить й інші елементи філософії існування: трагізму сприйняття світу творчою особистістю, її відчуженості. У новелах М. Яцківа екзистенційність підсилюється змалюванням нероздільності життя і мистецтва, дійсності та сну, матеріального і трансцендентального. Химерність побудови художнього простору поглиблює авторське бачення ірраціональності та нетривкості світу. Модерністичні прийоми відтворення психології персонажів (внутрішні монологи, сни, марення, стани агонії, потік свідомості тощо) довершують філософічність поетики малої прози М. Яцківа.

В екзистенціальному ключі осмислюється тема мистецтва у творчій спадщині М. Коцюбинського, який утвердив ідею, що в душі творчої людини є два світи, де переважає світ митця, який відчуває втому, зосередженість на власному «Я», роздвоєність, швидкоплинність буття, страх перед невідомістю. У низці етюдів автора «З глибини», «Хмари», «Утома», «Самотній», «Сон» простежується думка: творчість – це таємна сила в людині, вона народжується з переживання, тому світ та відчуття себе у ньому митці змальовують так, як відчувають стосовно власного буття. В. Винниченко наголошував, що справжнє мистецтво – нездоланне, воно – своєрідний порятунк для душі («Раб краси»), найтяжче для обдарованої людини – «загубитися» у світі, втратити власну сутність, якщо займатися роботою, яка не до душі («Терень»). Б. Лепкий вважав справжнім те мистецтво, яке ллється з серця («Співачка»), для нього важливо, аби письменник не втратив власної автентичності, обравши стоїчну позицію – писати, незважаючи ні на що («Кидаю слова»). В. Стефаник екзистенційно (крізь призму свого внутрішнього буття) переживав творчість, осмислював її в межах екзистенційного часу, розумів мистецтво як життєвий

вибір, за який потрібно нести відповідальність («Дорога», «Моє слово», «Амбіції»). Ольга Кобилянська у поглядах на мистецтво дотримувалася ніцшеанської традиції, вважаючи, що мистецтво, яке випливає із серця, здатне змінити і людину, і світ («Поети», «Impromptu phantasie», «Valse mélancolique», «З юних літ Марії»). Дж. Голсуорсі довів, що справжня творчість є жертвовною («Санта-Лючія», «Бересклет»). На думку С. Цвайга, талановита особистість має дослухатися до світу і до себе, а тоді писати («Літня новела»). За словами К. Чапека, митець – це людина, яка внутрішньо вловлює глибинну дійсність («Поет»). Усі згадані твори об'єднує спільна ідея – екзистенціальне сприйняття світу митцями формується завдяки тому, що їм вдалося відкрити межі трансцендентного, доторкнутися до краси, відчуті її та по-своєму донести світові.

У підрозділі 2.3. – «Екзистенція жінки у малих прозових жанрах періоду «зламу віків» – звернено увагу на те, що кінець XIX століття дав поштовх до розвитку жіночого письма. До того проблеми жіночої психології не стояли так гостро, увага не зосереджувалася на внутрішньому бутті жінки, її переживаннях. Не зупиняючись на аналізі фемінізму як руху чи літературного явища, висвітлюємо найхарактерніші риси екзистенц-фемінізму. Крізь призму феміністичних проблем з'ясовуємо специфіку осмислення екзистенції жінки у новелістиці Ольги Кобилянської («Він і вона», «Думки старика», «Час», «Природа» «Некультурна», «За готар», «Аристократка»), а також у творах В. Винниченка («Зіна»), В. Стефаніка («Вовчиця»), М. Коцюбинського («Під мінаретами»), Б. Лепкого («Мініатюра»).

Героїні Ольги Кобилянської є втіленням її переконань. Кожна з них пройшла свій шлях самовдосконалення, ставши самодостатньою, кожна сама гартувала власну волю, виховувала почуття. Вони, як і їхня авторка, прагнули самореалізуватися свідомо (панянка з «Природи») чи несвідомо (Параска з «Некультурної»). Мала проза письменниці, представивши ідеали слов'янської ментальності, національної самобутності буття української жінки, стала визначним явищем європейського фемінізму і заслуговує на подальше ґрунтовне вивчення в річищі переосмислення культурно-естетичних надбань української модерністської літератури.

Завершує розділ **підрозділ 2.4.** – «Художні аспекти вияву дитячої свідомості та світосприйняття у творах українських письменників екзистенціального типу мислення». У ньому зосереджено увагу на тому, що автори кінця XIX – початку XX століття найбільш яскраво втілили ефект дитячого трагізму шляхом використання прийомів сновидіння, спогаду, фрагментарності, мозаїчності, художньої деталі тощо. Твори В. Стефаніка «Діточа пригода» та «Кленові листки» є вершинним виявом трагедії дитини. Підкреслено, що несформована дитяча свідомість, яка породжує невідповідність сприйняття, – основна тема авторів «зламу віків». Крізь призму екзистенціалізму поінтерпретовано оповідання В. Винниченка («Ой випила, вихилила...», «Гей, не спиться...», «За Сибіром сонце сходить...» та ін.) та М. Коцюбинського («Маленький

грішник», «Харитя» та ін.).

У творах дитячої тематики, зазвичай, свідомість дорослої людини бачиться *зіпсованою* (персонажі В. Винниченка – лановий («Кумедія з Костем»), тітка та дядько («Та немає гірш нікому...»); М. Коцюбинського – батько («Подарунок на іменини»); Б. Лепкого – пані («Двое дітей»), М. Яцківа – господиня («У наймах»), Марка Черемшини – селяни («Злодія зловили»). Автори підкреслюють, що часто, намагаючись самовиразитися, дитина обирає для себе роль дорослих, які її оточують («Пістунка» В. Стефаника, «Подарунок на іменини» М. Коцюбинського та ін.). Без урахування психологічних аспектів дитячого світосприйняття письменники не зуміли б так вдало моделювати внутрішні емоційні стани персонажів, породжені уявою та вигадкою. Б. Лепкий у новелі «Гусій» звернув увагу на те, що діти також здатні відчувати нудьгу, страх через біль та глибоку самотність, яка стає джерелом внутрішніх роздумів. М. Коцюбинський та В. Винниченко показали, як на фізичному рівні діє страх, як він охоплює внутрішнє єство дитини («Віють вітри, віють буйні...» В. Винниченка, «Хо» М. Коцюбинського). В оповіданні В. Винниченка «Гей, хто в лісі, одізься...» автор втілює ідею про те, що маленькі індивіди все сприймають надто буквально, тому умовності, які існують у світі дорослих, вони зазвичай долають власними методами. У новелі Марка Черемшини «Бо як дим підіймається» порушено проблему страху за майбутнє крізь призму ментальності гуцулів. Страх смерті також притаманний дітям («Біла квітка» М. Яцківа, «Карби» Марка Черемшини та ін.). Автори-модерністи утверджують таке болісне світобачення засобами різноманітних літературних прийомів (внутрішніх монологів, діалогів, сновидінь, художніх деталей, риторичних запитань тощо).

У третьому розділі дисертації – «Моделювання часу та простору художнього буття персонажів в екзистенційній новелістиці кінця XIX – початку XX століття» – з’ясовано, що в екзистенціалізмі *час і буття* людини є ключовими поняттями, а їхнє осмислення – центральними проблемами. Спираючись на праці Н. Аббаньяно, М. Гайдегера, А. Камю, Ж.-П. Сартра, К. Ясперса та ін., у розділі ширше висвітлюється феномен часовості.

У творах митців кінця XIX – початку XX ст. загалом і в літературі екзистенціалізму зокрема переважає замкнутий художній час, який розкриває *психічний* час героїв («Віють вітри, віють буйні» В. Винниченка, «Сім шляфроків», «Жінка з квіткою» Б. Лепкого, «Страх», «Захід одного серця» С. Цвайга). У текстах модерністів сюжетний час набуває рис *переривчастості* або *зворотності*, що мотивується психологією пригадування (твори С. Цвайга, Г. Белля, Ольги Кобилянської, В. Винниченка, Марка Черемшини, Б. Лепкого, В. Стефаника, М. Яцківа, М. Коцюбинського та ін.). У них одна кульмінаційна подія стає визначальною і вирішальною, штовхаючи персонажа здійснити кардинальний вчинок. У багатьох випадках час є головним засобом розкриття долі героїв («Аристократка», «Лист засудженого на смерть вояка до своєї

жінки» Ольги Кобилянської). Виходячи з концепцій Г. Маргвелашвілі³, доводиться говорити про *час екзистенції* та *сюжетний час*. Розгортання сюжету простежується на рівні хронотопу суголосно з концепцією М. Бахтіна. Тут аналіз новелістики кінця XIX – початку XX ст. зосереджується на емоційно-психологічному смислі часу (пір року або часу доби), який у модерного героя індивідуалізується, стає суб'єктивним, набуває властивих для персонажа рис («Озимина» «Осінь», «Виводили з села», «Катруся», «Діти», «Лан», «Скін», «Похорон» В. Стефаника, «Весняний захват» М. Яцківа, «Солдатики» В. Винниченка). Сутність предметних деталей висвітлюється на прикладах із творів В. Винниченка («Роботи!») та В. Стефаника («Сама-саміська», «Вона-земля», «Осінь»).

Огляд малої прози Б. Лепкого («Ще час», «В лісі», «В корчмі», «Жертва», «Звичайна історія», «Моя вина», «Мій товариш», «Лежав при відчиненому вікні», «Матвій Цапун» і М. Коцюбинського («Помстився», «Persona grata», «Що записано в книгу життя», «Цвіт яблуні») підводить до висновків, що прийом *ретроспекції* є важливим засобом у творенні сюжетного та у віддзеркаленні внутрішнього часу персонажів. Це не лише елемент розкриття внутрішнього буття героїв, а й невід'ємний текстотвірний чинник хронотопу, де простежується зв'язок минулого й теперішнього як нерозривних часових пластів людського існування. Якщо епізоди ретроспекції стосуються реальних картин минулого, то *проспекції* можуть стосуватися нездійснених мрій, бажань і навіть переходити у трансцендентний вимір буття, посилюючи відчуття дисгармонії земного життя («Матвій Цапун» Б. Лепкого, «Зведениця» Марка Черемшини, «Повернення» М. Яцківа). Завдяки прийому *сновидіння* відбувається розщеплення художнього часу, розкриваються інші грані дійсності, психічні стани персонажів («Сон» М. Коцюбинського, «Старий двір» «Прикрій сон» Б. Лепкого, «Сниться» Ольги Кобилянської, «Сон» В. Стефаника). Сновидіння нерідко постає символом, попередженням («Ой, не ходи Грицю...», «Жінка Сарданапала» М. Яцківа, «Верховина» Марка Черемшини, «Мати» Б. Лепкого та ін.).

Людське існування, обмежене часовими рамками, слід розглядати як *буття до смерті* («Сама-саміська», «Осінь», «Святий вечір», «Ангел», «Діти», «Скін», «Озимина», «Катруся» та ін. В. Стефаника). У роботі констатується, що у межових ситуаціях загострюються відчуття відповідальності за власну долю та долю близьких («Кленові листки», «Гріх», Б. Лепкий «Мати» та ін. В. Стефаника). Центральне значення тут має *індивідуальний* або *психологічний час*. Екзистенційного осмислення набувають і проблеми *минулого, теперішнього та майбутнього*. Утверджується думка, що людина в теперішньому – це сума вчинків з минулого («Святий вечір» В. Стефаника, «Перша зірка» Б. Лепкого, «Persona grata» М. Коцюбинського та ін.). Характерно, що В. Винниченко постав митцем сартрівської моделі світобачення. В його новелі «Момент»

³ Маргвелашвілі Г. Т. Сюжетное время и время экзистенции / Гиви Титеевич Маргвелашвили. – Тбилиси: [Б.в.], 1976. – С. 16–20.

минуле, теперішнє та майбутнє зводяться до єдиної миті. Проблему «сізіфової праці» – поглинання часу буднями – відтворювали В. Винниченко, Б. Лепкий, В. Стефаник, М. Яцків.

Із появою теорії А. Айнштейна літературні твори модернізму почали суттєво відрізнятися від текстів попередніх епох. Простежуються переходи від минулого до майбутнього і навпаки, художні світи авторів стають більш насиченими, вільними, необмеженими у хронотопних вимірах, зі зміщеннями у структурі часопросторових елементів. Таким чином, автори-модерністи вдавалися до художнього експериментування: час у творах може зупинятися, ущільнюватися або розтягуватися, скорочуватися чи тривати, уповільнюватися чи прискорюватися, трапляються й нашарування декількох часових пластів.

ВИСНОВКИ

Огляд концепцій Н. Аббаньяно, М. Бердяєва, М. Гайдеггера, А. Камю, С. К'єркегора, Ф. Ніцше, Ж.-П. Сартра, М. де Унамуно, К. Ясперса та письменників-модерністів дає підстави стверджувати, що кожен із них зробив свій внесок у розвиток екзистенціалізму. В екзистенц-філософії першорядного значення набувають категорії абсурду буття, страху, відчаю, самотності, страждання, смерті, часу.

Здійснене дослідження підтверджує, що екзистенційність є невід'ємною складовою європейського модернізму, властивою й українському типу мислення. В душі екзистенціалізму творили свого часу Г. Сковорода та П. Юркевич. Письмо В. Винниченка, Ольги Кобилянської, М. Коцюбинського, Б. Лепкого, В. Стефаника, Марка Черемшини, М. Яцківа відмінне від традиційного реалістичного. Екзистенційність як ключова риса художніх творів, як ідейна основа, як тип світосприйняття викристалізувалася на українському літературознавчому тлі шляхом рецепції ідей С. К'єркегора, Ф. Ніцше, А. Шопенгауера, які утвердили принцип індивідуалізму, а також виробленням власних національних матриць.

Говорити про екзистенціалізм в українській літературі у чистому вигляді не доводиться, оскільки у період, коли творили письменники нової генерації, екзистенціалізм як філософська течія ще не був сформований. Митці кінця XIX – початку XX століття не культивували усталених канонічних форм, а спрямовували творчі пошуки у сферу вияву внутрішніх переживань. Це ставить їхні твори в один ряд із європейськими зразками тогочасної літератури. У процесі аналізу виявлено суголосність тем, ідей, мотивів, манери викладу українських майстрів слова з такими авторами світового рівня, як Г. Белль, Дж. Голсуорсі, Ф. Кафка, Т. Манн, С. Цвайг та ін. *Екзистенційність* як домінанта малої прози передбачає не лише наскрізно буттєві теми творів, їхні мотиви, ідеї, проблематику, а й особистісні характеристики персонажів. Тому пропонуємо комплекс названих тенденцій ще до формування екзистенціалізму називати *екзистенційністю*, оскільки екзистенціалізм – художньо-філософська основа, а екзистенційність – визначальна

домінанта світовідчуття персонажів, умонастрій літератури доби модернізму.

Аналіз малої прози кінця XIX – початку XX ст. дає підстави констатувати, що трагічне світосприйняття персонажів домінує в новелістиці літераторів кінця XIX – початку XX століття. Трагізм буття виявляється на рівні мотивів страждання через самотність, через розрив із землею та рідними, через небажання смерті, через нерозуміння та неприйняття оточуючими. На рівні поетики письменники зображали людину в межовій ситуації, виявляючи цим її внутрішню сутність. Художні прийоми – внутрішні монологи, потоки свідомості, діалоги, псеводіалоги – розкривають глибинний світ людини, дають змогу зрозуміти мотиви її вчинків, виявляють її ставлення до буття. Тропи (метафори, гіперболи, літоти) сприяли розумінню значущості низки екзистенціальних ідей та мотивів не лише для автора, а й для тієї епохи, в яку він творив. Завдяки символам, антитезам, паралелізмам, художнім деталям вдавалося акцентувати увагу на вирваному із життя фрагменті, на тяжінні до осмислення буття як трансцендентної сутності.

У площині конструювання художнього часу та простору за допомогою ретроспекцій, проспекцій, сновидінь, марень, локального чи відкритого простору, заповненого чи незаповненого предметними деталями, автори не лише моделювали зміну художніх подій у сюжетному часі, а й увиразнювали психологію персонажів, структуру їхнього внутрішнього світу. Аналіз малої прози періоду «зламу віків» крізь призму ідей екзистенціалізму засвідчив перспективність подальших наукових пошуків у цьому річищі. Зокрема, доцільними бачимо дослідження генетичних та типологічних збігів, перегуків із психологічною новелістикою кінця XIX – початку XX століття в інших національних літературах Європи та осмислення розвитку закоріненої в ідеї екзистенціалізму української літератури упродовж наступних десятиліть XX століття (проза Т. Осьмачки, М. Хвильового, В. Підмогильного, М. Йогансена та ін.). Такий аналіз уможливорює вихід на рівень системно-цілісного бачення загальнолюдських проблем, глибоко психологічно осмислених у творах митців екзистенціального світогляду.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Назаревич Л. Екзистенційна категорія трагізму в прозі В. Стефаніка / Леся Назаревич // Наукові записки. Серія : Літературознавство. [Редкол. : М. Ткачук, Р. Гром'як, О. Глозов, Т. Волкова, О. Куца, О. Веретюк, В. Гижий]. – Вип. XVI. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – С. 63–77.

2. Назаревич Л. Українська екзистенційна новела : європейський контекст і національна проекція / Леся Назаревич // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. праць / Редкол. : А. В. Козлов (відп. ред.) та ін.]. – Вип. 21. – Ч. 2 : Питання менталітету в українській літературі –

К. : Акцент, 2005. – С. 523–533.

3. Назаревич Л. Т. Екзистенція митця в епоху політичної та духовної кризи «зламу віків» / Л. Т. Назаревич // Питання літературознавства. Науковий збірник. Випуск 12 (69). – Чернівці : Рута, 2005, С. 23–31.

4. Назаревич Л. Феміністичні проблеми буття жінки у новелах «Природа» та «Некультурна» Ольги Кобилянської / Леся Назаревич // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. праць / Редкол. : А. В. Козлов та ін.]. – Вип. 22. – Ч. 2 – К. : Акцент, 2005. – С. 392–403.

5. Назаревич Л. Моделювання часу та простору художнього буття персонажів в екзистенційній новелістиці кінця XIX – початку XX століття : до проблеми теоретичного окреслення терміна «хронотоп» // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Філологічні науки. – [Редкол. : Харченко С. Я., Синельникова Л. М., Ужченко В. Д., Галич О. А. та ін.]. – Частина 1. – № 22 (138). – Луганськ : ЛНПУ «Альма-матер», 2007– С. 92–104.

6. Назаревич Л. Т. Екзистенціалізм та проблема екзистенційності в сучасному літературознавстві / Л. Т. Назаревич // Терміносистеми сучасного літературознавства : досвід розробки і проблеми : Науковий семінар [за ред. Р. Гром'яка]. – Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. – С. 121-134.

7. Назаревич Л. Т. Проблеми часу і часовості в екзистенціалізмі : літературознавчі аспекти / Л. Т. Назаревич // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка [за ред. П. Ю. Саух]. – Випуск 26. – Житомир : Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2006. – С. 147–150.

8. Назаревич Л. Т. Екзистенційність як домінантна риса літератури доби модернізму / Л. Т. Назаревич // Міжнаціональні горизонти і компаративістичний дискурс сучасних літературознавчих студій : монографія / [за ред. Р. Гром'яка]. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – С. 70–92.

9. Назаревич Л. Мистецтво слова модерністів – вияв екзистенційної свободи в епоху духовної кризи «зламу віків» / Леся Назаревич // Питання літературознавства : [науковий збірник]. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 75. – С. 54–61.

10. Назаревич Л. Трагізм як ідейно-художня домінанта в українській новелістиці письменників-модерністів / Леся Назаревич // Волинь філологічна : текст і контекст. Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті. [зб. наук. пр. / упоряд. Л. К. Оляндер] . – Вип. 6 : У 2-х ч. Ч. II. – Луцьк : РВВ : «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 111–120.

11. Назаревич Л. Екзистенційний аспект малої прози Б. Лепкого / Леся Назаревич // Проблеми інтерпретації творчої спадщини Богдана Лепкого : [матеріали міжнарод. наук. конференції 2–3

листопада 2007 р. / за ред. М. Ткачука, Н. Білик]. – Тернопіль : Рада, 2007. – С. 202–208.

АНОТАЦІЯ

Назаревич Л. Т. Екзистенційність як філософська та художньо-естетична домінанта української малої прози кінця XIX – початку XX століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.06 – теорія літератури. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2008.

Дисертація присвячена малорозробленій проблемі – екзистенційності української малої прози кінця XIX – початку XX століття у контексті розвитку європейського екзистенціалізму. На основі праць Н. Аббаньяно, М. Бердяєва, М. Гайдегера, А. Камю, Ж.-П. Сартра, М. де Унамуно, К. Ясперса та ін. виявляються філософсько-естетичні засади екзистенціалізму, аналізуються форми його художнього вияву в літературі. Пропонується ввести в літературознавчий обіг поняття екзистенційності як визначальної риси української літератури *fin de siècle*. На матеріалі новелістики В. Винниченка, Ольги Кобилянської, М. Коцюбинського, Б. Лепкого, В. Стефаника, Марка Черемшини, М. Яцківа з'ясовано трансформацію розвитку екзистенціальних ідей та специфіку їх втілення в українській літературі «зламу віків». Переконаливо доведено, що екзистенційний світогляд духовно близький до менталітету українців. Особливу увагу звернено на основні теми і проблеми екзистенційної новелістики: трагізму людського існування, буття до смерті, самотності митця, специфічного буття жінки, екзистенції дітей. Використання прийомів сну, спогаду, фрагментарності, мозаїчності, художньої деталі, ретроспекції тощо увиразнює найхарактерніші для екзистенціалізму феномени. У дисертації висвітлюється проблема часовості, досліджується поетика екзистенційного хронотопу. Окреслені літературні явища аналізуються в загальноєвропейському контексті, виявляється місце українського модернізму в ньому.

Ключові слова: екзистенційність, модернізм, мала проза, домінанта, трагізм, самотність, хронотоп, сновидіння, ретроспекція, часовість.

АННОТАЦИЯ

Назаревич Л. Т. Экзистенциальность как философская и художественно-эстетическая особенность украинской малой прозы конца XIX – начала XX века. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.06 – теория литературы. Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, Тернополь, 2008.

Диссертация посвящена малоразработанной проблеме – экзистенциальности украинской малой

прозы конца XIX – начала XX века в контексте развития европейского экзистенциализма. На основе трудов Н. Аббаньяно, Н. Бердяева, М. Хайдеггера, А. Камю, Ж.-П.Сартра, М. де Унамуно, К. Ясперса и др. обнаруживаются философско-эстетические принципы экзистенциализма, анализируются формы его художественного проявления в литературе. Малые эпические жанры В. Винниченко, Ольги Кобылянской, М. Коцюбинского, Б. Лепкого, В. Стефаника, Марка Черемшины, М. Яцкова позволяют проследить трансформацию развития экзистенциальных идей и особенности их выражения в украинской литературе «переломного века». Эти писатели в словесном творчестве видели возможность проявить в слове экзистенциальную свободу. Еще в творчестве Г. Сковороды и П. Юркевича были заложены идеи, нашедшие свое воплощение в модерном мышлении писателей новой генерации.

Подчеркивается, что экзистенциальное мировоззрение духовно близко менталитету украинцев. Хотя на Украине экзистенциализм не имел теоретических обоснований, тем не менее, он нашел свое воплощение в литературе, заявив о себе как умонастроение. Украинская литература так же, как и европейская, чувствовала и воспринимала новые тенденции, изменения, но по-своему реагировала на них, приобретая национальные особенности. Интерпретация текстов писателей современного слова (В. Стефаник, Марко Черемшина, Ольга Кобылянская, Б. Лепкий, М. Коцюбинский, Т. Бордуляк) убеждает, что религиозность была главной в нашей культуре.

Анализ художественных текстов позволяет утверждать, что писатели-модернисты в ключе экзистенц-философии изображали души своих персонажей, их переживания. Главное внимание обращено на темы, проблемы экзистенциальной прозы: трагизм человеческого существования, бытия к смерти, одиночества творческого человека, специфического бытия женщины, экзистенции детей. Использование приёмы сна, воспоминаний, фрагментарности, мозаичности, художественной детали, ретроспекции и др. авторы углублялись в наиболее характерные для экзистенциализма феномены. Исследуются хромотопные особенности текстов, в частности проблемы временной структуры личности, условности, прерывистости или текучести времени. Обращено внимание на переживание человеком внутреннего времени, исходя из его отношения к будущему, прошлому и настоящему. Обнаружены литературные тенденции анализируются в общеевропейском контексте, раскрывается место украинского модернизма в нем.

Ключевые слова: экзистенциальность, модернизм, малая проза, мотив, трагизм, одиночество, хромотоп, сновидения, ретроспекция, временность.

SUMMARY

Nazarevych L.T. Existentialism as philosophical and artistic aesthetic dominant idea of Ukrainian small prose of the late 19th – the early 20th century. – Manuscript.

A thesis for the scholarly degree of the Candidate of Philology in speciality 10.01.06 – literary

criticism. Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk, Ternopil, 2008.

The thesis deals with the underinvestigated problem – the existentialism of the Ukrainian small prose of the late 19th – the early 20th century in the context of European existentialism development. In the fundamental works of Abbagnano N., Berdyajev M., Heidegger M., Camus A., Sartre J.-P., M. de Unamuno, Jaspers K. and others, the philosophical and aesthetic principles of existentialism are outlined, the forms of its fictional expression in literature are analyzed. On the basis of short-stories of Vynnychenko V., Kobyljanska O., Kotsiubynskyi M., Lepkyi B., Stefanyk V., Cheremshyna M., Yatskiv M. the evolution of existential ideas is presented, and the specificity of their transformation in the Ukrainian literature of the ‘fin de siècle’ is underlined. The author emphasizes that existential world-outlook is spiritually close to Ukrainians’ mentality. Revealed in Modernism tendencies are traced in works of Skovoroda H. and Yurkevych P. The main attention is paid to the major themes and problems of existential prose: the tragedy of human existence, the being-to-death, the loneliness of an artist, the specific being of a woman, the existence of a child. Predominant stylistic devices such as fragmentation, mosaic, space fictional arrangement, retrospect and prospect view, time setting and other literary features of existential type of thinking are characterized. All the conventions and phenomena of Ukrainian literature are analyzed in the European context.

Key words: existentialism, modernism, small prose, ‘fin de siècle’, loneliness, literary devices, time and space setting

Підписано до друку 28.10.2008 р.
Формат 60x90/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офс. Умов. друк. арк. 0,9.
Умовн. фарб. відб. 1,0. Друк на резোগрафі.
Наклад 100 прим. Зам. № 152

Редакційно-видавничий відділ
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
460027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2